

INDRETS D'UNA GUERRA (1936-1939)

Fàbriques d'armament

27 de setembre de 2009

Itinerari: Planoles, serra Extremera, coll de l'Home Mort i Queralbs

Tema: Indústries de guerra. Al final de l'excursió, a la Farga de Queralbs, visitarem l'emplaçament de la Fàbrica F-5 que es convertí en un centre de fabricació de gasos tòxics durant la guerra 1936-39. Avui, però, només subsisteixen alguns edificis d'aquell moment. En aquests moments l'indret acull una casa de colònies.

Fàbrica de Queralbs

L'ús de gasos durant la Guerra d'Espanya va ser molt reduït i del tot irrellevant des d'un punt de vista tàctic. El de Queralbs és un dels pocs casos documentats que permeten afirmar que l'intent d'emprar armes químiques durant la guerra, va existir també a Catalunya. Va ser durant la I Guerra Europea (1914-1918) quan per primera vegada es van emprar de forma massiva i constant els gasos. Posteriorment l'exèrcit espanyol, assessorat per experts alemanys, va emprar el gas mostassa i «fosgeno» a la repressió dels rifenys durant la guerra del Marroc (1921-1927), llançant-ne indiscriminadament sobre població i conreus. Durant la guerra de 1936-1939 tots dos exèrcits comptaven amb coneixements necessaris per produir-ne i emprar-ne.

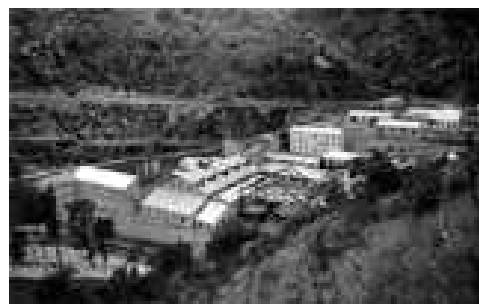
Els republicans disposaven del Servicio de Defensa Contra Gases (SDCG) mentre que els nacionals tenien 28 equips pesants contra gasos i 25 de lleugers, integrats en el Servicio de Guerra Química. A l'octubre de 1936, el Govern de la República, decidí, amb els mitjans de la Fàbrica de la Marañosa, crear una factoria per produir agents químics. S'arriba a nomenar director del projecte un fill de José Giral, exministre de Marina i farmacèutic de professió com el seu pare. Però, finalment la fàbrica s'instal·là a Catalunya,

passant a dependre de la Comissió d'Indústries de Guerra, una organització de la Generalitat.

A Catalunya durant la guerra civil hi hagué una quinzena d'indústries de l'armament, sota la direcció de la Comissió d'Indústria de Guerra (CIG), que comandava el conseller d'Economia de la Generalitat de Catalunya, Josep Tarradellas i Joan. A Queralbs va existir una fàbrica de gasos tòxics. Va ser-ne director Francesc Sánchez Mur, nascut a Cervera el 1901, havia estudiat ciències químiques a la Universitat de Barcelona i havia exercit com a professor d'ensenyament secundari a Lleida. Va ser proposat pel responsable de la Secció Química de la Comissió de la Indústria de Guerra, Francesc Salsas.

Amb l'objectiu esmentat es van crear dues fàbriques: la F-5 (situada a Queralbs), per colorants i materials orgànics, i la F-6, per colorants i productes sintètics. Segons els plans inicials, la F-5 havia de produir de 2.550 a 4.000 kgs. d'adamsita, de 1.350 a 2.000 de cloropicrina, de 2.000 a 3.500 d'iperita i entre 1.600 i 2.600 kgs. de fosgeno. La F-6, instal·lada a Torelló, va suspendre el seu funcionament al febrer de 1937.

Molt aviat, al desembre de 1936, ja van aparèixer conflictes de «competència» amb La Marañosa, la tradicional fàbrica que realitzava aquests productes per a l'exèrcit. La manca de cooperació feia retardar el funcionament de la fàbrica de Queralbs com reconeixia el seu director als membres de la CIG: «...Mur dóna compte dels treballs realitzats fins a la data (...) i del retard

Imatge de la construcció de la fàbrica procedents de la documentació dipositada avui a Poblet

Imatges de la fàbrica procedents de la documentació dipositada avui a Poblet

que han sofert els projectes d'instal·lacions per a la fabricació de la iperita i del fosgeno» per les divergències d'opinió sorgides amb el Sr. Giralt responsable de la Marañososa. Giralt, afirmava el següent: «...després del que ha vist ací i de l'experiència directa que ells tenen pot concretar en la següent forma: si els espanyols que ens diem lleials volem estar 'lo' més ràpidament possible en disposició de contestar o iniciar un atac eficaç amb gasos, la major rapidesa i la major eficàcia s'han d'aconseguir posant d'acord i en col·laboració estricta la força que ells representen amb personal tècnic, material, maquinària i experiència en La Marañososa amb els elements de què disposa la Comissió (...), ell no discuteix que nosaltres aconseguiríem la fabricació de gasos, però és molt possible que abans hagi acabat la guerra».

Una vegada construïdes les instal·lacions, els problemes de funcionament eren freqüents, i a final de 1937 el director demanava ajut pels problemes que tenien els obrers per cobrar els salaris: «(...) Otra cosa importante es la cuestión del sueldo de los técnicos; ya sabes las dificultades en que nos encontramos. Aparte de los sueldos que en otras partes se pagan, hay en nuestro caso una condición desfavorable: la clase de fabricación. A nadie le gusta arriesgar la pelleja por cuatro ochavos. (...) Estos sueldos tienen extraordinaria importancia; casi estoy por decir que son el factor decisivo en la buena marcha de la fábrica».

Un altre problema greu va ser la detenció del director de la fàbrica, el mes de juliol del 1938.

Va ser acusat de pertànyer al POUM i de negligència en el treball. Al *Dictamen sobre les instal·lacions de la fàbrica* del 8 d'agost es deia que els defectes a cadascuna de les instal·lacions de la fàbrica demostraven que el qui les havia projectat i dirigit, o no ha vist ni de lluny una fàbrica de gasos, o havia fet les coses amb el propòsit deliberat que sortissin malament. El dictamen era molt desfavorable per al director Mur, que havia estat detingut feia unes setmanes. Era cert, però, que després de divuit mesos, la fàbrica no havia iniciat la producció en sèrie.

A la darrera reunió del Consell Tècnic de la Comissió de la Indústria de Guerra, fet el 12 d'agost, s'afirmava que «la fabricació dels productes, pels quals fou projectada, no pot realitzar-se per no interessar de moment el Govern de la República». Per aquest motiu, les instal·lacions es van destinar a la fabricació d'acetat d'etil, clorur de sofre, bromurs i altres. El 20 de setembre, la F-5 va ser incautada pel Ministerio de Defensa, i va passar a dependre de la Subsecretaria de Armamento amb la denominació de F-64.

El director de la fàbrica va ser alliberat l'any 1939, quan les tropes franquistes van entrar a

A banda de la història particular de la fàbrica cal dir que l'ús dels gasos tòxics feia por als propis republicans per la possible resposta franquista. El 30 de juliol de 1937, el ministre Indalecio Prieto es va mostrar contrari a emprar-los. D'aquesta manera ho exposava en un escrit adreçat al consell de ministres presidit per Negrin:

«Primero. La producción de gases en la España Gubernamental alcanzaría una cantidad de gas de un máximo de tonelada y media, en un lapso de tiempo excesivamente largo para las necesidades de la guerra. De emplear gases, estos tendrían que importarse.

Segundo. Por datos obtenidos de nuestros confidentes en zona fascista, las defensas de que disponen los «nacionales» son muy superiores a las nuestras y en cuanto a la población civil, actualmente nuestra defensa es nula en la totalidad de los pueblos de la España Gubernamental. En cuanto a los efectivos de defensa de nuestro ejército en los frentes, no son suficientes en ningún sector para hacer frente a los gases empleados ni por nosotros mismos.

Tercero. La respuesta fascista sería inmediata, efectiva y de características terribles, definitiva para el aniquilamiento de nuestros frentes. Por lo tanto, me considero contrario en absoluto al empleo de la guerra química».

Unitat de lluita contra gasos, equipada al complet, de l'exèrcit franquista. Fotografia de 1937.

Barcelona, però va ser detingut de nou per les noves autoritats el mes de febrer. Un consell de guerra el condemnà a vint anys i un dia de reclusió per adhesió a la rebel·lió, i no va sortir en llibertat condicional fins a l'any 1944.

Els treballs històrics realitzats sobre aquesta fàbrica han demostrat, com diu Jordi Dalmau, que la fàbrica pel que fa a la producció va ser un desastre. Gairebé fins a la realització del documental de TV3, un espèc vel de silenci i oblit va cobrir la seva existència. Francesc Cabana també manté que el balanç no és gaire positiu, en termes d'èxit industrial, i que només el president Tarradellas, el responsable polític del projecte, va fer grans elogis del que es va aconseguir.

A Queralbs la fàbrica de gasos tòxics, sembla que «no matà ni una papallona».

Bibliografia i fonts consultades

http://www.industriadeguerra.cat/fabrica_5.html
http://www.rojoyazul.net/militaris/armamento/uso_gases.htm

-Besses, Montserrat; Sansa, Marc: Documental *Del pintallavis a la bala*. TV3, 2008.

-Cabana, Francesc: «Les indústries de guerra. Radiografia del 1936 al 1938 arran de l'emissió *Del pintallavis a la bala* i del llibre *La comissió de la indústria de guerra* a l'AVUI. Diumenge 24 de febrer del 2008.

-Dalmau, Jordi: «Història i periodisme» a *Diari de Girona*. Dijous 12 de juny de 2008.

Documents existents a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (Monestir de Poblet)

L'Arxiu Tarradellas va ser reunit i catalogat pel qui era aleshores conseller d'Economia i responsable de la CIG. El conjunt documental va anar a l'exili, concretament a Saint Martin-le-Beau, on va ser tancat en bidons, els quals van ser enterrats en una vinya, quan els alemanys avançaven sobre

l'Orleanès. Actualment l'arxiu és a Poblet, per voluntat del que va ser president de la Generalitat, Josep Tarradellas i Joan.

-Carta de Francesc Sánchez Mur a Manuel Martí. 19 octubre 1937.

-Acta de la reunió de la CIG del 15 de desembre de 1936.

-Report d'actuació. CIG. Octubre de 1937.

-Fotografies de la construcció de la fàbrica.

Més Informació:

Pagès i Blanch, Pelai: *La Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya (1936-1938)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2008. 166 pàgs.

Recopilació de Jordi Amigó Barbeta
SEAS, setembre de 2009

L'itinerari

L'excursió s'inicia a la població de Planoles, situada a 1.173 metres d'altitud, iniciant tot seguit l'ascensió al coll de les Barraques, situat a una altitud de 1.896 metres.

Es tracta d'una pujada sostinguda que cal prendre's d'una manera mesurada per tal d'arribar al coll amb les millors condicions. Arribant al càmping de les Fosses trobarem la GR 11 pirinenca que ja no deixarem fins a la mateixa població de Queralbs.

Al coll de les Barraques hi ha unes excel·lents vistes del proper massís del Puigmal amb un paisatge que alterna els prats amb les pinedes de pi roig. A partir d'aquest punt el camí davalla fins al riu de Tosa on trobarem la font de l'Home Mort (1.806 m). En aquest lloc hi conflueixen el camí de Fontalba (variant 8 del GR 11) i la pròpia GR 11 que és la que seguirem tot davallant en direcció est fins a Queralbs (1.201 m) passant per sota els cingles de l'Andreu.

Massís del Puigmal vist des del Roc Blanc, situat molt a prop del coll de les Barraques.